Arkadiusz Wagner

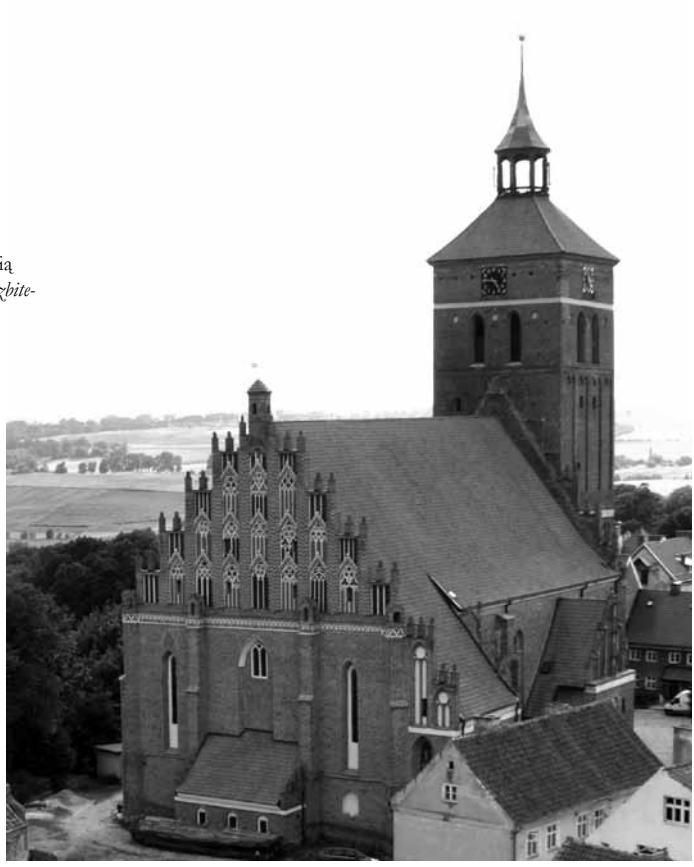
GOTYCKA SZAFA BIBLIOTECZNA Z KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W RESZLU. UNIKATOWY ZABYTEK KULTURY KSIĄŻKI I MEBLARSTWA NA WARMII*

Budowa i układ funkcjonalny szafy czynią z niej dzieło unikatowe w skali europejskiej. Jego znaczenie historyczne potęguje fakt zachowania się także części ksiąg średniowiecznych należących do parafii reszelskiej, które wedle znacznego prawdopodobieństwa przechowywane były przez kilkaset lat we wnętrzu mebla. W niemal doskonałym stanie zachowało się też pomieszczenie kościelnej librarii. *Podjęcie idei restytucji biblioteki pozwoliłoby na odtworzenie średniowiecznej biblioteki kościelnej. W takim kształcie reszelska placówka stałaby się unikatowym obiektem tego typu w Polsce i jednym z niewielu w Europie.*

We wrześniu 2012 roku, w trakcie kwerendy w kościele parafialnym pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Reszlu, piszący te słowa natrafił na rozmontowane elementy bibliotecznej szafy gotyckiej, eksponowanej w jednym z wnętrz świątyni do końca II wojny światowej jako cenny zabytek średniowiecznego rzemiosła[1]. Wyjątkowa w skali europejskiej ranga historyczna tego mebla skłania do przypomnienia jego losów na tle historii reszelskiej biblioteki parafialnej. Ponadto fakt rozebrania go na części, a w ostatnim czasie poddania zabiegom konserwatorskim, pozwala na wgląd w tajniki jego budowy i dekoracji.

* Niniejszy artykuł stanowi poszerzoną i wzbogaconą o materiał ilustracyjny wersję tekstu pt. *Der gotische Bücherschrank aus der Libraria der Pfarrei in Rößel* opublikowanego w Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 57, 2013, s. 3-17.

1 Zob. m.in.: E. Mazgal, *Tajemnica szafy z wieży*, Gazeta Olsztyńska, 15-16 września 2012 r., s. 21; A. Wagner, *Odkryty zabytek*, Cenne, Bezcenne, Utracone, 2012, nr 4, s. 10-11.

1. *Kościół farny w Reszlu, widok od południowego wschodu z* librarią *dobudowaną w 1471 roku do prezbiterium. Fot. Arkadiusz Wagner.*

Historia szafy wiąże się z powstaniem w drugiej połowie XV wieku księgozbioru w reszelskim kościele parafialnym, liczącego wedle źródeł około 50 kodeksów rękopiśmiennych[2]. By zapewnić im należyte warunki przechowywania, w roku 1471 wybudowano od strony prezbiterium specjalne pomieszczenie *librarii*, do której wejście wykuto w ścianie za ołtarzem głównym (**il. 1**)[3]. Prawdopodobnie w tym samym, lub niedługo późniejszym, czasie w bibliotece znalazła się pokaźna, dębowa szafa[4]. Jej wykonawcą, wedle przypuszczenia przedwojennego monografisty, a zarazem – mającego dostęp do licznych archiwaliów – proboszcza reszelskiego kościoła Georga Materna, był reszelski warsztat stolarski[5], współpracujący z wykwalifikowa-

2 G. Matern, *Geschichte der Pfarrgemeinde SS. Petri und Pauli in Rößel*, Königsberg Pr.: Gräte und Unzer, 1935; na s. 317-319 autor przytacza treść oryginalnego – najstarszego na Warmii – wykazu 51 ksiąg wraz z późniejszymi uzupełnieniami.

3 Tamże, s. 13; tamże, s. 319; A. Poschmann, *600 Jahre Rößel. Bilder aus u. neuer Zeit*, Rößel: Stadtverwaltung – Rößel; B. Kruttke Nachf., 1937, s. 116.

4 G. Matern, *Geschichte*…, s. 319; *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler West- und Ostpreußen. Die ehemaligen Provinzen West- und Ostpreussen (Deutschordensland Preussen) mit Bütower und Lauenburger Land*, bearb. von M. Antoni, München; Berlin: Deutscher Kunstverlag, 1993 (tamże datowana – ok. 1475 r.).

5 G. Matern, *Geschichte*…, s. 319.

nym kowalem bądź ślusarzem. Domniemanie to wspiera fakt prężności rzemiosła reszelskiego u schyłku średniowiecza, jak również względy praktyczne, czyli znaczne gabaryty i ciężar mebla, utrudniające jego ewentualny transport z innego ośrodka produkcyjnego. Mebel ten pomieścił przypuszczalnie księgi rękopiśmienne – wcześniej przechowywane zapewne w jednej z zakrystyjnych skrzyń – jak też 25 inkunabułów, do których z czasem dołączyły druki XVI-wieczne. Sporządzony w 1565 roku. inwentarz parafialny zawiera informacje o księgach znajdujących się w kilku miejscach kościoła: w stallach, na pulpitach *scholi* na chórze muzycznym, w zakrystii oraz w bibliotece[6]. Wzmiankowane jest w nim kilka ksiąg znajdujących się w skrzyni, z pominięciem woluminów przechowywanych w szafie, co mogło wynikać ze skupienia się na aktualnie użytkowanych księgach liturgicznych. Mimo braku informacji o szafie w kolejnych stuleciach z dużą dozą prawdopodobieństwa zakładać można, że przynajmniej do pierwszych lat XX wieku znajdowała się nadal w pomieszczeniu *librarii*. Zapewne z czasem doszły do niej kolejne meble, zwłaszcza że księgozbiór parafialny systematycznie się rozrastał. Jednakże na początku lat 20. XX wieku szafa była rozmontowana lub silnie uszkodzona, o czym świadczy notka z przewodnika po regionie, wydanego w 1923 roku: *za wielkim ołtarzem części gotyckiej szafy z ornamentem roślinnym*[7]. Być może jej zły stan spowodował, że szafę przejęło, sąsiadujące z kościołem, muzeum w gotyckim zamku reszelskim, na co wskazuje wzmianka w opublikowanej w 1932 roku monografii sztuki wschodniopruskiej[8]. Kiedy i czy w ogóle to nastąpiło, trudno dziś rozstrzygnąć. Z danych opublikowanych w dwa lata później przez Materna wynika bowiem, że szafę przeniesiono z *librarii*, funkcjonującej odtąd jako składzik kościelny, do empory nad zakrystią, zaadaptowanej na potrzeby archiwum parafialnego[9]. Potwierdza to fotografia sprzed 1935 roku, na której wypełniona starymi księgami szafa stoi w gustownie urządzonym wnętrzu, w otoczeniu zabytkowych przedmiotów (**il. 2**)[10], jak też zdjęcie z zasobów Prowincjonalnego Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii w Prusach Wschodnich (**il. 3**), wykonane w celach inwentaryzacyjnych w 1935 roku. Stan mebla na fotografiach sygnalizuje, że przed przemieszczeniem poddano go zabiegom konserwatorskim. Oprócz szafy emporę wyposażono m.in. w okuwaną skrzynię wypełnioną pergaminowymi dokumentami[11], bliżej nieokreśloną szafę („Eschenschrank") mieszczącą księgi archiwalne i stare akta oraz witrynę wkomponowaną we wnękę empory w zachodniej ścianie.

6 G. Matern, *Die Pfarrkirche*…, s. 175-176.

7 S. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Mazurach Pruskich i Warmii. Na nowo podali do druku Grzegorz Jasiński, Andrzej Rzempołuch, Robert Traba*, Olsztyn: Remix, 1991, s. 173; zob. też www.reszelpl/Sensacja_Reszlu,23,2148.html (autorzy noty: Jolanta Grzyb, Lesław Dębowski) [dostęp: 3 stycznia 2013].

8 A. Ulbrich, *Kunstgeschichte Ostpreußens von der Ordenszeit bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main: Weidlich, 1976 (wg wydania monachijskiego z 1932), s. 81.

9 G. Matern, *Geschichte*…, s. 319, 325.

10 G. Materm, *Geschichte*…, ilustr. nienumerowana.

11 Być może jest ona tożsama ze skrzynią gotycką, datowaną ok. 1400 r., której reprodukcję zamieszcza G. Matern, *Geschichte*…, ilustr. nienumerowana.

2. *Szafa biblioteczna w kościele farnym w Reszlu, po 1471 roku. Reprodukcja za: G. Matern, „Geschichte der Pfarrgemeinde SS. Petri und Pauli in Rößel", Königsberg Pr. (b. r. wyd., 1935).*

3. *Szafa biblioteczna w kościele farnym w Reszlu, po 1471 roku. Fot. Archiwum Konserwatora Zabytków na Prusy Wschodnie, początek XX wieku. Reprodukcja w zbiorach Instytutu Sztuki PAN w Warszawie.*

W pomieszczeniu empory szafa przetrwała przynajmniej do 1945 roku. W świetle informacji otrzymanych od byłego proboszcza parafii, ks. Dyzmy Wyrostka, pomiędzy tą datą a blisko połową lat 60. XX wieku musiało nastąpić jej rozmontowanie na części i przeniesienie na strych lub/i do pomieszczeń wieży. Zapewne zadecydowała o tym ciężka, surowa forma mebla, nieodpowiadająca ówczesnym potrzebom parafii. Poza tym w powojennej zawierusze uległy rozproszeniu lub zaginęły księgi przechowywane we wnętrzu szafy, co pozbawiło ją pierwotnej funkcji[12]. W kolejnych dekadach zniszczono lub skradziono kilka ważnych elementów szafy, w tym trzy listwy ram frontowych z reliefową dekoracją, oraz zamki i zasuwy. Powyginane i częściowo powy-rywane okucia świadczą, że z meblem obchodzono się brutalnie. Z drugiej jednak strony należy podkreślić fakt złożenia jego elementów w trudno dostępnej części świątyni, co uchroniło je przed całkowitym zatraceniem. Po niedawnym zidentyfikowaniu zachowanych części szafy dokonano ich wstępnego przeanalizowania i przetransportowania do bezpiecznego lokum. W latach 2013-2015 poddano ją kompleksowej konserwacji w olsztyńskiej pracowni Barbary Kulczyńskiej-Nowak[13].

12 Proces zubażania biblioteki parafialnej o najcenniejsze woluminy rozpoczął się już pod koniec XVI w. Jego nasilenie nastąpiło jednak w XIX w., gdy m.in. kilka inkunabułów i rękopiśmienny brewiarz prof. Andreas Thiel (biskup warmiński w latach 1886-1908) przekazał *Lyceum Hosianum* w Braniewie. Ostateczne rozproszenie lub zaginięcie cennych woluminów nastąpiło w 1945 r. Część ksiąg z reszelskiej *librarii* znajduje się obecnie w Bibliotece „Hosianum" w Olsztynie, zob. J. Obłąk, Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, J. Wojtkowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum" w Olsztynie*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2007, s. 7, 10, 12, 152 i in.

13 Pani Barbarze Kulczyńskiej-Nowak winny jestem podziękowania za informacje o wynikach przeprowadzonych prac konserwatorskich.

Opisywany mebel ma pokaźne rozmiary 188 x 260 x 60 cm i wykonany jest z drewna dębowego uzupełnionego sośniną. Badania konserwatorskie ujawniły, że pierwotnie był barwiony na jasnobrązowy kolor, z czasem silnie zszarzały i zabrudzony. Ma on konstrukcję skrzyniową, deskową, łączoną równolegle na styk oraz kątowo za pomocą drewnianych czopów i wpustów, z frontową ramą o łączeniach czopowych i wczepowych, która obejmuje i oddziela skrzydła drzwiowe[14]. Korpus wspierany jest bocznymi (a pierwotnie najprawdopodobniej też tylnymi) ścianami z desek, a ponadto frontowymi listwami. Składa się on z trzech zasadniczych części: lewej – węższej, zamykanej na jednoskrzydłowe, wysokie drzwi, oraz prawej – szerszej, podzielonej na dwie mniejsze części, z których górna ma drzwi otwierane ku dołowi i tworzące blat pisarski, zaś dolna zamykana jest drzwiami dwuskrzydłowymi. Elementy te oddzielają pionowe i poziome listwy ramy z reliefowymi ornamentami. Drzwi osadzono na żelaznych i cynowanych zawiasach w typie pasowym-podwójnym; zamykane były żelaznymi zamkami, zasuwą oraz zawiasą na kłódkę z dodanym łańcuszkiem.

W lewej części szafy mieściły się półki nakładane na listewki przybite do wewnętrznych ścianek. Jej drzwi wykonano z dwóch szerokich, sosnowych desek, które od zewnątrz oklejono dębowymi, profilowanymi listewkami, tworzącymi 32 prostokątne płyciny. Na styku listewek przybito gwoździe z główkami w formie sześciopłatkowej rozetki. Poniżej połowy wysokości drzwi, za skrajną prawą płyciną (zasłoniętą dębową deską z otworem prawdopodobnie na klucz) znajdował się zamek, po którym pozostał otwór na klucz, a od wewnątrz ślad po kwadratowym zarysie jego obudowy. Inny zamek wpuszczony był w wyżłobienie deski i zaopatrzony w żelazny szyld o gotyckim kształcie. Świadectwem przeróbek w tej części drzwi są wyłupane i wycięte fragmenty deski oraz ślady po gwoździach, co utrudnia określenie zmian w sposobie zamykania i otwierania. Temu drugiemu służył metalowy uchwyt, zamocowany obok zasłoniętej płyciny. Do drzwi przybite są trzy długie zawiasy, których sztaby (pasy) zachodzą na boczną ścianę korpusu. Na sztabach wybito puncowe znaki kowalskie, zaś frontowym zakończeniom nadano formę palmet o rytej i trybowanej dekoracji. Warto też wspomnieć o dwóch pionowych ciągach otworów w miejscu płycin: przypuszczalnie wykonano je wtórnie w celu przymocowania listwy wzmacniającej konstrukcję drzwi.

W strukturze prawej części mebla dominuje górna wnęka mieszcząca dwie półki. Otwierana jest drzwiami z trzech desek sosnowych, które wzbogacono listewkami tworzącymi prostokątne płyciny. Sposób ich opracowania oraz ołówkowe szkice stolarskie na deskach wskazują na wtórny – XIX- lub XX-wieczny – warsztat. Do górnej, frontowej części drzwi przybito żelazny zaczep i łańcuszek, zaś w dolnej, wewnętrznej, części znajdują się dwa wtórne, niecynowane zawiasy żelazne, przybite do półki. Dolna wnęka tej części

14 Pojedyncze, kute gwoździe, uzupełniające mocowania kołkowe i wpusty, zastosowano zaledwie w paru miejscach i przypuszczalnie w późniejszym czasie.

szafy wyzbyta jest półek. Jej drzwi wykonano według analogicznych założeń jak wyżej: oba skrzydła składają się z trzech desek dębowych, łączonych stykowo i obłożonych listewkami tworzącymi prostokątne płyciny. Lewa dolna płycina prawego skrzydła mieściła pierwotnie zamek na klucz, umieszczony w trapezowym wyżłobieniu deski i zasłonięty drewnianą płytą, na którą przybito żelazny szyld. Powyżej niego umieszczono zasuwę żelazną z obręczą na drugim skrzydle. Oba z nich mają potrójne zawiasy o poznanej już formie.

4a, b, c. *Listwy ornamentalne z szafy bibliotecznej w kościele farnym w Reszlu (fragmenty). Fot. Arkadiusz Wagner.*

Elementami decydującymi o estetycznym walorze szafy są grube listwy frontowej ramy korpusu, ze snycersko opracowanymi ornamentami (**il. 4a,b,c**). O inwencji ich wykonawcy świadczy, że na każdym z trzech pionowych i trzech poziomych odcinków mają odmienny wzór: floralny (skrajne listwy pionowe), geometryczny (środkowa listwa pionowa), z motywami rybich pęcherzy (pozioma listwa środkowa), oraz z równowagą pierwiastka floralnego i geometrycznego (pozioma listwa dolna i górna). Mimo względnej prostoty i schematyzmu ornamentów uwagę zwraca staranność, z jaką wycięto je w drewnie. Ujawnia się ona w regularności zastosowanych kształtów i linii oraz konsekwentnie stosowanej głębokości reliefu. Precyzja opracowania ujawnia się też w ostrych, nieoprofilowanych, konturach wzorów. Częściowo w ich obrębie znajdują się kołkowania, które jednak zręcznie dopasowano do otaczającej dekoracji.

Boczne ściany korpusu mają na zewnątrz nieregularną powierzchnię, dowodzącą pobieżnego opracowania stolarskiego za pomocą toporka lub cieślicy i struga. Niezachowanie się tylnej ściany uniemożliwia określenie jej formy, jednak stosunkowo liczne otwory po kołkach w tyle dna mebla świadczą, że składała się z pionowych desek. Z kolei deski nakrycia szafy były wpuszczone we wręgi wewnętrznej części boków korpusu i tam zakołkowane. Fakt niezachowania się dna lewej części szafy utrudnia określenie sposobu jej połączenia z dnem prawej części. Wydaje się jednak, że stanowiły one jedną całość, którą później (być może w okresie powojennym, gdy mebel rozmontowano) przecięto i oddzielono.

Powyższy opis dowodzi, że na przestrzeni ponad pięciuset lat istnienia szafy jej struktura i dekoracja ulegały nie tylko zużyciu oraz uszkodzeniom, ale też przeróbkom. By zatem możliwe było określenie genezy jej formy, konieczne jest wynotowanie niewątpliwych i domniemanych zmian budowy oraz zdobień. Najznaczniejsza ingerencja w oryginalną substancję mebla dokonała się prawdopodobnie przed jej przeniesieniem na emporę, w latach 20. lub na początku lat 30. XX wieku, co zresztą wpisywało się w tendencję typową dla konserwacji mebli przynajmniej od przełomu XIX i XX wieku[15] Jej efektem było wykonanie zwłaszcza uchylnych drzwi, przekształcających się w blat czytelniczo-pisarski. Wątpliwości, jak odpowiada to pierwotnej konstrukcji tej części szafy, wynikają głównie z jej odosobnienia na tle meblarstwa gotyckiego. Podobne rozwiązania znane są bowiem z rzadkich okazów mebli zachodnioeuropejskich – w tym zwłaszcza północnoniemieckich – ze schyłku XV i pierwszej połowy XVI wieku, zwanych *Schenkenschywe* lub *Schenkschive* (**il. 5**)[16]. Uchylny do poziomu blat znajduje się w nich w środkowej kon-

15 Omawia ją J. Krawczyk, *Meble jako przedmioty użytkowe i zabytki. U podstaw problematyki konserwatorskiej mebli zabytkowych*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006, s. 176.

16 Zob. np.: A. Feulner, *Kunstgeschichte des Möbels seit dem Altertum*, Berlin: Propyläen-Verlag, 1927, s. 50--51; G. Schade, *Deutsche Möbel aus sieben Jahrhunderten*, Leipzig: Koehler und Amelang, 1971, s. 27-28, ilustr. 19; Franz Windisch-Graetz, *Möbel Europas. Von der Romanik bis zur Spätgotik*, München: Klinkhardt u. Biermann, 1982, s. 82, ilustr. 133-134.

5. *Tzw. Schenkenschyve (Schenkschive), północne Niemcy, pierwsza połowa XVI wieku, zamek Kreuzenstein koło Wiednia. Reprodukcja za: Franz Windisch-Graetz, „Möbel Europas. Von der Romanik bis zur Spätgotik", München 1982.*

dygnacji, ujęty od góry i dołu skrzydłami drzwiowymi otwieranymi na boki. Niekiedy przed wyłamaniem zawiasów chronią żelazne, ruchome pręty, przymocowane do boków drzwi oraz ujmujących je ram.

Brakuje ich jednak w szafie reszelskiej, co dziwi zwłaszcza z powodu znacznego ciężaru blatu. Przypuszczalnie jednak mógł być on podtrzymywany od spodu za pomocą konsol o bliżej nieokreślonej formie, o czym zdają się świadczyć trzy spłaszczone pola na listwie ornamentalnej poniżej blatu. Niestety, zaginięcie tej części szafy uniemożliwia rozstrzygnięcia. Ślady po gwoździach w dolnych częściach pól uprawniają też do hipotezy o przymocowaniu w nich pierwotnych zawiasów (z czasem wyrwanych lub wyłamanych). Stosunkowo szeroka szpara między listwą a blatem w zamkniętym położeniu sygnalizowałaby też, że pierwotnie w tym miejscu mógł się znajdować wysuwany blat, nad którym umocowane były dwa skrzydła drzwiowe. Taka koncepcja nie tylko powtarzałaby dwuskrzydłowość drzwi dolnej części szafy, ale też byłaby ergonomiczna dla użytkownika książek stojących na półkach. Co więcej, stanowiłaby odpowiednik koncepcji dwukondygnacyjnej i czteroskrzydłowej szafy gotyckiej, szeroko rozpowszechnionej w epoce późnogotyckiej[17]. Takiemu rozwiązaniu przeczy jednak brak śladów po zawiasach na pionowych listwach ramy, zarówno w ich zewnętrznej jak i wewnętrznej części. Zamiast nich na górnej listwie ramy zamo-cowano pojedynczy zawias zabezpieczający blat przed otwarciem, którego materiał, kształt i gotycka dekoracja rombowa, pozwala na uznanie go

17 Zob. np. A. Feulner, *Kunstgeschichte*…, s. 46-51, ilustr. 34, 36-39; G. Schade, *Deutsche*…, s. 28-29, tabl. 2; F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, s. 82, 121-123, 128-129, ilustr. 241-242, 249-250, 255 i in.

za pierwotny element szafy. Tym samym jako najbardziej prawdopodobną należy uznać wersję o skopiowaniu pierwotnej formy drzwi-blatu, zredukowanym o zewnętrzne elementy podtrzymujące.

Poważne wątpliwości do pierwotnego wykonania dotyczą wycięć w przypodłogowych listwach ramy. O ile bowiem podobna koncepcja wzbogacenia formy listew u podstawy mebli była popularna w kręgu południowoniemieckim i w regionach ulegających tamtejszym wpływom[18], to zwykle stanowiła integralny składnik całości zdobień. Natomiast w reszelskim zabytku wycięcia poważnie naruszają kompozycję ornamentalną listew. Prawdopodobnie zatem wykonano je wtórnie w celu ułatwienia dostępu pod dno szafy. Przypuszczalnie późniejszą rekonstrukcją pierwotnego elementu szafy jest też ścianka działowa. Wskazuje na to stopień precyzji w opracowaniu powierzchni desek oraz charakterystycznie uwydatniony rysunek za pomocą bejcy. Przypomina to metodę obróbki desek blatu pisarskiego, którego usłojenie jest dostrzegalne nawet na przedwojennych fotografiach. Wtórne, być może parokrotne, przeróbki wiążą się też z zamkami drzwi.

Mimo scharakteryzowanych przekształceń uprawnione jest stwierdzenie, że reszelska szafa zachowała swą pierwotną formę zarówno w sferze konstrukcyjnej, funkcjonalnej, jak i dekoracyjnej. Najdotkliwsze straty wiążą się z zaginięciem trzech frontowych listew ornamentalnych, będących tyleż newralgicznymi składnikami konstrukcji mebla, co jego bogatej dekoracji. Poważnym uszczerbkiem jest też wymontowanie wszystkich zamków i zasuwy, co zubożyło go o podzespoły mechaniczne. Drugorzędny, choć najobszerniejszy ubytek dotyczy zaś desek tworzących tylną ścianę, półki, fragment podłogi i nakrycie szafy. Ubolewając nad niezachowaniem się pierwotnego blatu użytkowego wraz z jego domniemanymi konsolami, za korzystny wypada uznać fakt przetrwania jego – obecnie również mającej status zabytku – rekonstrukcji.

Okoliczności te uprawniają zatem do próby osadzenia szafy w jej obecnym kształcie na tle stolarstwa Prus oraz dalej położonych, europejskich regionów artystycznych. Wyzwanie to okazuje się bardzo trudne wobec dramatycznego przetrzebienia dorobku średniowiecznego meblarstwa pruskiego, w efekcie czego jedynymi zachowanymi obiektami są nieliczne zespoły stall oraz pomniejszych form meblarskich, jak obudowy tabernakulów. W historycznych Prusach brak jest mebli o porównywalnym przeznaczeniu co reszelskie *armarium*, natomiast na terenie Polski jedynym obiektem o zbliżonej funkcji jest szafa archiwalna (tzw. *szafa Paszkowica*) z Wrocławia, co zmusza do szukania analogii w dalej położonych ośrodkach wytwórczości[19].

18 Zob. np.: Ottmar von Leixner, *Einführung in die Geschichte des Mobiliars und Möbelgeschichte*, Leipzig 1909, il. 40; A. Feulner, *Kunstgeschichte...*, il. 38-39, 43, 53; F. Windisch-Graetz, *Möbel...*, il. 225-230, 238-243 i inne; Jan Samek, *Polskie rzemiosło artystyczne. Średniowiecze*, Warszawa 2000, il. 101, 193.

19 Problem ograniczeń w badaniach dawnego polskiego meblarstwa ze względu na katastrofalną skalę zniszczeń substancji zabytkowej zaakcentował T. J. Żuchowski, *Stan i główne kierunki badań nad me-*

Pod względem materiałowym szafa reszelska stanowi reprezentatywny przykład gotyckiego meblarstwa pruskiego, przynależącego do grupy mebli północnoeuropejskich, odznaczających się używaniem solidnego i ciężkiego drewna dębowego[20]. Powszechność zastosowania dębiny jako jedynego lub podstawowego surowca w produkcji stolarskiej i stolarsko-snycerskiej w Prusach podkreślane jest w literaturze[21], co znajduje potwierdzenie w zachowanych zabytkach. Należą do nich głównie wyroby przeznaczone do użytku kościelnego jak na przykład słynny zespół stall z kościoła cysterskiego w Pelplinie (1450-1463)[22], stalle wielkiego mistrza z katedry w Królewcu (przed 1480, niezachowane)[23], ławki kościelne konwentu malborskiego (ok. połowy XIV wieku)[24], szafa na szaty liturgiczne z kościoła św. Jana Chrzciciela w Malborku (trzecia ćwierć XV wieku), *armarium* z kościoła św. Mikołaja w Gdańsku, (3 ćw. XV wieku)[25], czy też *sacrarium* w kościele filialnym w Mariance pod Pasłękiem (1 połowa XV wieku)[26]. Dębowy materiał cechuje też nieliczne relikty gdańskiego i elbląskiego meblarstwa świeckiego z epoki średniowiecza[27].

W sferze konstrukcyjno-dekoracyjnej szafa jest zaś ewenementem nie tylko na tle późnogotyckiego meblarstwa pruskiego, ale i północnoeuropejskiego. W XV wieku zastosowana w niej konstrukcja deskowa – typowa dla mebli romańskich i wczesnogotyckich – została bowiem na tym obszarze wyparta przez konstrukcję ramowo-płycinową[28]. Wśród dzieł powstałych najbliżej Warmii na uwagę zasługują meble wytwarzane w warsztatach gdańskich, znaj-

blarstwem w Polsce [w:] *Studia nad metodami identyfikacji mebli wytwarzanych w Polsce do XIX wieku*, red. S. Dzięgielewski, T. J. Żuchowski, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2009 s, 15.

20 Do jednego regionu meblarskiego ze względu m.in. na dominujące zastosowanie dębu (z dodatkiem klonu, a na południu Francji drewna drzew owocowych) włączane są Niemcy, Niderlandy, Francja i Anglia, por. np.: A. Feulner, *Kunstgeschichte*…, s. 37-38; G. Schade, *Deutsche*…, s. 24; J. Setkowicz, *Zarys historii mebla. Od czasów starożytnych do końca XIX wieku*, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969, s.75-76.

21 Np. M. Rehorowski, *Stalle gotyckie w kościołach Gdańska*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1961, s. 3; J. Obłąk, *Gotyckie tabernakula w Diecezji Warmińskiej* [w:] *Sztuka pobrzeża Bałtyku, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Gdańsk, listopad 1976*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978, s. 231, 233, 235 i in. B. Majewska-Maszkowska, *Rzemiosło i przemysł artystyczny w Polsce* [w:] H. de Morant, *Historia sztuki zdobniczej od pradziejów do współczesności*, Warszawa: Arkady, 1981, s. 512. Występowanie dębiny w meblarstwie toruńskim XIV-XV w. sygnalizuje P. Birecki, *Meblarstwo toruńskie w średniowieczu i nowożytności* [w:] *Klejnot w Koronie Rzeczypospolitej. Sztuka zdobnicza Prus Królewskich. Katalog*, red. Cz. Betlejewska, t. II, Gdańsk: Muzeum Narodowe, 2006, s. 101, 104.

22 Np. J. Pietrusiński, *Gotyckie stalle w Pelplinie*, Biuletyn Historii Sztuki, r. XXI, 1959, nr 3/4, s. 264-306.

23 A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler in Königsberg*, Königsberg: Teichert, 1897, s. 322, ilustr. 216; *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 25 czerwca-12 września 2010 roku*, t. I, red. B. Pospieszna, Malbork: Muzeum Zamkowe, 2010, kat. I.8.2, il. nienumerowana.

24 *Fundacje artystyczne…,* kat. I.8.1., il. nienumerowana.

25 *Fundacje artystyczne…,* kat. III.10.1-III.10.2, ilustr. nienumerowana.

26 J. Obłąk, *Gotyckie tabernakula*…, s. 233, ilustr. 4.

27 Cz. Betlejewska, *Meble gdańskie od XVI do XIX wieku*, Warszawa: DiG; Gdańsk: Muzeum Narodowe, 2001, s. 27, ilustr. 14, 16.

28 Np.: J. Setkowicz, *Zarys*…, s. 76; F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, s. 77-79, ilustr. 23-135, 140-145, 147-153 i in.; I. Grzeluk, *Słownik terminologiczny mebli*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000, s. 381, 424, ilustr. III.57. O tym, że „technika ramowo-płycinowa nie wyparła całkowicie tradycyjnych rozwiązań deskowych" w meblarstwie gotyckim i nowożytnym, pisze J. Krawczyk, *Meble jako przedmioty*…, s. 52.

dujących się pod silnym wpływem rzemiosła niemieckiego i niderlandzkiego[29]. Ich ramy zazwyczaj pozbawione są dekoracji snycerskiej, koncentrującej się głównie w polach płycin od frontu. Najchętniej podejmowanym motywem dekoracyjnym był w nich, szeroko rozpowszechniony w zachodniej Europie, tzw. wzór pergaminowy (fałdowy), odznaczający się prostotą formy i łatwością wykonania poprzez struganie wzdłuż włókien drewna[30]. Wzory maswerkowe stosowane były rzadziej, wypełniały większe powierzchnie płycin drzwiowych. Odosobnione są zaś ornamenty maswerkowe, które wyrzeźbiono w podłużnych, listwowych polach, jak w szafie i szafce z zakrystii kościoła św. Mikołaja w Gdańsku, datowanych około 1410 roku i koniec XV wieku[31]. Autentyczność pierwszego z mebli jest zresztą podawana w wątpliwość[32]. Nakazuje to interpretacyjną ostrożność, mimo że wspomniane rozwiązanie ma swe odpowiedniki w zabytkach zachodnioeuropejskich[33]. Jedynie w świeckim meblarstwie toruńskim już od przełomu XIV i XV wieku miały występować bogate dekoracje ornamentalne, a wśród nich płaskorzeźbione motywy architektoniczne. Domniemania te są jednak oparte na wątpliwych przesłankach ikonograficznych w malarstwie toruńskim XV wieku oraz na analizie porównawczej z tutejszymi sprzętami kościelnymi (stalle)[34].

Analiza dorobku XV-wiecznego stolarstwa pruskiego dowodzi odosobnienia nie tylko koncepcji ulokowania zdobień ornamentalnych w obrębie listew ram szafy, ale również techniki jej wykonania. Charakterystyczny relief o ostrych, wyzbytych profilowania, konturach wzoru odbiega bowiem od typowej dekoracji snycerskiej mebli i stolarki kościelnej. W zgodnej opinii badaczy snycerską dekorację stolarską w Prusach, obejmującą zwłaszcza zespoły stall, cechuje okazałość i bogactwo form, sprowadzające się do zróżnicowanej ikonografii floralnej, zoomorficznej i figuralnej oraz do plastycznego (nierzadko trójwymiarowego) opracowania rzeźbiarskiego[35]. Warsztatowa biegłość pruskich warsztatów, w powiązaniu z okazałością powstających w nich dzieł sprawiła zresztą, że obok świątyń lokalnych (Gdańsk, Pelplin, Królewiec, Malbork i inne) realizowały one zlecenia z Królestwa Polskiego[36]. Na tle

29 Zob. np. Cz. Betlejewska, *Meble gdańskie*…, ilustr. 3, 8-9, 16-17, 22 i in. Problem narastającego niderlandyzmu w meblarstwie gdańskim, a pod jego wpływem także meblarstwie Prus Królewskich (w tym Warmii) od drugiej poł. XV w. opisuje Cz. Betlejewska, *Między dekoracją snycerską a barwną intarsją. O meblach gdańskich i elbląskich* [w:] *Klejnot w Koronie*…, s. 85-91.

30 Zob. np.: A. Feulner, *Kunstgeschichte*…, s. 38; F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, s. 78-80, 88-89, il. 128--130, 132-135, 147-153 i in.; Cz. Betlejewska, *Meble* [w:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku, Eseje, Muzeum Narodowe w Gdańsku, maj-sierpień 1997*, red, nauk. T. Grzybkowska, Gdańsk: Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorczyk, 1997, s. 315; Cz. Betlejewska, *Meble gdańskie*…, s. 21-22, 26-29.

31 Cz. Betlejewska, *Meble gdańskie*…, s. 24-26, ilustr. 13, 15.

32 Tamże, s. 26.

33 Np. opracowane snycersko ornamenty maswerkowe w podłużnych płycinach baldachimu łoża wykonanego w Owernii w końcu XV w. (zob. np. H. de Morant, dz. cyt., s. 303, il. 517) oraz tzw. dressoirach z Nadrenii i Flandrii, wykonanych w drugiej połowie XV w. (F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, ilustr. 123, 125).

34 P. Birecki, *Meblarstwo*…, s. 102-104.

35 Np. A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1959, s. 239; M. Rehorowski, *Stalle*…, s. 3, 12; J. Samek, *Polskie rzemiosło*…, s. 133-137, 267, 279.

36 A. Bochnak, *Eksport z miast pruskich w głąb Polski w zakresie rzemiosła artystycznego*, Studia Pomorskie, t. II, Wrocław: s.n., 1957, s. 8.

profuzji ornamentyki o plastycznie kształtowanych formach, która cechuje wiele z powyższych realizacji, wyróżnia się część dekoracji stall z katedry gnieźnieńskiej, wykonanych w 1478 roku przez cysterski warsztat z Oliwy na zlecenie biskupa Jakuba z Sienna[37]. Na licu jednej z bocznych ścianek stall znajduje się prosty ornament maswerkowy wzbogacony rozetkami, ze spłaszczonym i nieznacznie zagłębionym tłem oraz stosunkowo wąskim i płaskim obramieniem, zwieńczonym wimpergą. Mimo lekkiego wyprofilowania krawędzi ornamentu, jak również wtórnego przemalowania i pozłocenia, dostrzegalne jest formalne pokrewieństwo tej dekoracji z koncepcją zrealizowaną w reszelskim meblu.

Dziełem, w którym ujawniają się silne analogie formalno-techniczne z szafą w zakresie reliefowych dekoracji ornamentalnych, są zaś pozostałości stall gotyckich z kościoła kolegiackiego w Dobrym Mieście, ufundowanych wedle źródeł i wyciętej w drewnie inskrypcji w 1396 roku przez biskupa Sorboma[38]. Owa niezwykle interesująca realizacja, odkryta w latach 80 XX wieku w trakcie prac konserwatorskich nad stallami barokowymi z tego kościoła, została zmarginalizowana przez badaczy średniowiecznego stolarstwa pomorskiego,

6a, b. *Listwy ornamentalne ze stall kanonickich w kolegiacie w Dobrym Mieście (fragmenty), 1398, obecnie w krużgankach zabudowań kanonickich. Fot. Barbara Kulczyńska-Nowak.*

37 Zob. np.: A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Polskie rzemiosło*…, s. 237 238; M. Rehorowski, *Stalle*…, s. 5, il. 11 (tamże bibliografia tematu).

38 Zob. m.in.: A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, H. IV, *Das Ermland*, Königsberg: Teichert, 1894, s. 128; J. Tytus-Wańkowska, *Konserwacja stalli z kolegiaty pw. Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Dobrym Mieście*, Olsztyński Biuletyn Konserwatorski. Materiały i sprawozdania, 1989, nr 2, s. 45, 49, tabl. nienumerowana; A. Rzempołuch, *Zespół kolegiacki w Dobrym Mieście*, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1989, s. 33, 98, 101-103 ilustr. nienumerowane.

co wydatnie zubożyło obraz jego rozwoju[39]. Analiza zachowanych elementów dekoracyjnych wskazuje zaś na podległość innym formułom niż w pruskich dziełach podobnego typu, zrealizowanych kilka dekad później.

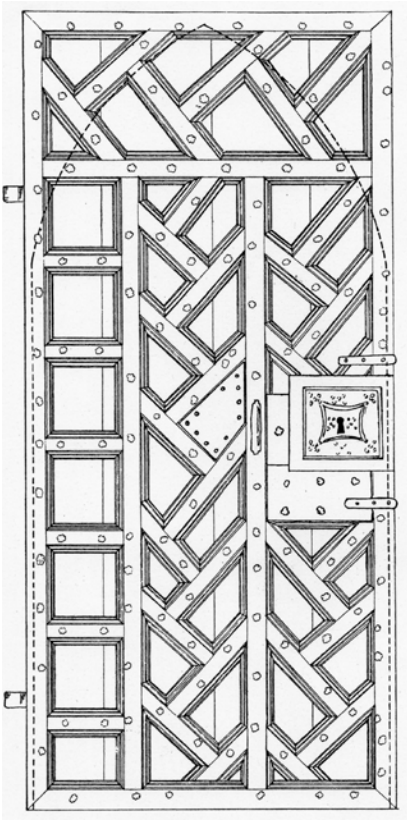
Najokazalszym reliktem dawnych stall jest kilkumetrowa deska dębowa, pierwotnie wieńcząca ich konstrukcję. Znajduje się na niej teksturowa inskrypcja oraz długi pas ornamentalny wyrzeźbiony w płytkim i jednolicie zagłębionym reliefie (**il. 6a**), jak również intarsjowane motywy herbów. Ornament ten jest podobny do dekoracji skrajnej-pionowej listwy ramy z prawej strony reszelskiej szafy (**il. 4a**). Odnosi się to zarówno do niemal identycznego – choć delikatniejszego – wzoru, jak też techniki wykonania, w której zrezygnowano z oprofilowania krawędzi motywów. W tej samej technice opracowano również inne ornamenty, ukazujące na przykład rząd ostrołuków z kwiatonami (**il. 6b**), przypominających relief z lewej-pionowej części szafy z Reszla (**il. 4b**).

Powyższe dekoracje, należące do jednego z trzech najstarszych (oprócz Malborka i Torunia) wśród zachowanych gotyckich stall pruskich, zmuszają do zweryfikowania poglądu o charakterze zdobień tego typu obiektów w regionie. Zastosowana w nich technika i forma dekoracji dowodzi bowiem, że obok form plastycznych i bogatych ikonograficznie około 1400 roku tworzono również skromniejsze dekoracje, zapełniające długie odcinki elementów konstrukcyjnych stall. W ich opracowaniu posługiwano się oszczędną techniką płytkiego wybrania tła kompozycji z pozostawieniem wyostrzonych, nieoprofilowanych konturów ornamentów. Te ostatnie oparte były na prostych formach maswerkowych, pozwalających na szybką i łatwą multiplikację. Podkreślić jednak należy zastosowanie szlachetnej techniki barwnej intarsji, która w przypadku zwieńczeniowej deski znacząco urozmaiciła monotonny ciąg ornamentalno-inskrypcyjny. Brak danych archiwalnych zmusza do snucia domysłów na temat wykonawcy tego dzieła, jednak z uwagi na jego ufundowanie przez biskupa Sorboma, jako wysoce prawdopodobny należy uznać warsztat lokalny. Z niniejszego punktu widzenia najistotniejsze jest jednak formalno-techniczne pokrewieństwo zdobień stall z dekoracją reszelskiej szafy. Wynika z niego bowiem, że formy zapoczątkowane – lub przynajmniej reprezentowane – około 1400 roku w dobromiejskiej fundacji biskupiej przetrwały w pruskim, a ściślej warmińskim meblarstwie aż do lat 70. XV wieku

Naturalnie, niebagatelny wpływ na wybór pasowej dekoracji w szafie musiała mieć ponadregionalna, gotycka predylekcja do ciągów ornamentalnych o maswerkowej formie. W pruskim rzemiośle ujawnia się ona zarówno w złotnictwie[40], jak też w ceramicznych, bądź wykonanych ze sztucznego kamienia,

39 Zob.: J. Tytus-Wańkowska, *Konserwacja*…, s. 45-50. Problem nieuzasadnionego pominięcia stall dobromiejskich w polskiej historii sztuki zaakcentował już A. Rzempołuch, *Zespół*…, s. 102.

40 Zob. np.: K. Szczepkowska-Naliwajek, *Złotnictwo gotyckie Pomorza Gdańskiego, Ziemi Chełmińskiej i Warmii*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, s. 234-235, 240 i in.; il. 63, 97 i in.; M. Okulicz, *Złotnictwo sakralne dominium warmińskiego. Katalog wystawy*, Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, 2006, s. 38, 102, tabl. nienumerowana; *Kaplica na zamku w Lidzbarku Warmińskim. Dzieje, architektura, fundacje artystyczne, konserwacja i restauracja*, Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur, 2010, s. 132, il .nienumerowana.

7. *Drzwi do zakrystii w kościele w Ostaszewie koło Malborka (niezachowane), XV wiek. Reprodukcja za: „Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Marienburg, 1. Die Städte Neuteich und Tiegenhof und die ländlichen Ortschaften (H. XIV der Gesamtreihe)", bearb. von Bernhard Schmid, Danzig 1919.*

fryzach na elewacjach i wewnętrznych ścianach krucht kościołów[41]. Ich zróżnicowane wzory zastosowano m.in. na fasadzie oraz na ścianach kruchty zachodniej katedry we Fromborku (po 1342-przed 1388; przed 1388 rokiem) czy też na wschodniej elewacji zakrystii kościoła parafialnego w Ornecie (pierwsza połowa XV wieku)[42]. Nieobca pruskiemu stolarstwu gotyckiemu była też forma drzwi, sporządzanych z kilku szerokich desek, na które z jednej strony nabite były profilowane listwy, tworzące kwadratowe lub wieloboczne płyciny. Dowodzą tego drzwi do zakrystii w kościele parafialnym w Ostaszewie, których rysunek znany jest z literatury niemieckiej (**il. 7**)[43]. Ich prostokątne skrzydło, dopasowane do ostrołukowego wejścia, składało się z czterech szerokich desek obitych profilowanymi listewkami, wydzielonymi w czterech strefach. W jednej z nich kwadratowa forma płycin była analogiczna do takowych z reszelskiej szafy. Skalę podobieństw zwiększa fakt przymocowania listewek do desek za pomocą gwoździ o ozdobnych główkach. Także zamek ukryty został za deskami, pokrywającymi się z licem listewek, na które przybito czworoboczny szyldzik z otworem na klucz.

Rozpatrując problem szafy na tle pruskiego i europejskiego rzemiosła, nie można pominąć elementów żelaznych, będących wytworem nieokreślonego, choć zapewne lokalnego, warsztatu kowalskiego lub/i ślusarskiego. Wobec braku oryginalnych zamków, co uniemożliwia analizę ich mechanizmu, a nawet zewnętrznego wyglądu, bliższa uwaga winna być poświęcona zawiasom, szyldom i uchwytowi. Charakterystyczne, długie listwy (sztaby) zawiasów ty-

41 Problem paralelności motywów dekoracyjnych stosowanych w meblarstwie i innych dziedzinach rzemiosła artystycznego podkreśla, J. Krawczyk, *Meble jako przedmioty*…, s. 55.

42 Zob. np.: *Katalog Zabytków Sztuki*, seria nowa, t. II, województwo elbląskie, z. 1, *Braniewo, Frombork, Orneta i okolice*, oprac. M. Arszyński, M. Kutzner, Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1981, ilustr. 52-53, 71-72, i in.; T. Jurkowlaniec, *Gotycka rzeźba architektoniczna w Prusach*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989, s. 38-39, 100-101, 147 i in., ilustr. 286-291, 294-297.

43 *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Marienburg, 1. Die Städte Neuteich und Tiegenhof und die ländlichen Ortschaften (H. XIV der Gesamtreihe)*, bearb. von B. Schmid, Danzig: Verl. d. Provinzial-Verbandes von Westpreussen, 1919, s. 269, ilustr. 335.

pu dwustronnego, zakończone palmetopodobnymi dekoracjami, wpisują się typologię gotycką. Prosta forma szyldu o wklęsłych bokach należy do standardowych rozwiązań europejskiego ślusarstwa gotyckiego[44], w tym pruskiego, czego dowodzi niezachowana skrzynia z kościoła parafialnego pw. św. Katarzyny w Dzierzgoniu[45]. Swoje analogie w Prusach ma też forma antabowego uchwytu z drzwi szafy, jak na przykład uchwyt drzwiczek schowka w mensie ołtarza św. Jakuba Starszego w kościele mariackim w Gdańsku (XV-XVI wiek), w której wyróżniają się podłużne podwinięcia romboidalnej blaszki[46]. Podobną, choć bogatszą, formę ma też uchwyt drewnianych drzwiczek sakramentarium z kościoła parafialnego w Ornecie (trzecia ćwierć XIV wieku)[47]. Do tradycyjnych motywów zdobniczych europejskiego kowalstwa i stolarstwa gotyckiego należała kilkupłatkowa rozetka, kuta i trybowana w żelazie. Jako umieszczone na przecięciu krat oraz żelaznych okuć bądź elementów drewnianych dekoracji dostrzegamy je także na zabytkach pruskich, jak na przykład krata XV-wiecznego tabernakulum w Postolinie koło Sztumu[48] czy wspominane drzwi z kościoła w Ostaszewie[49]. Z powyższego przeglądu wynikałoby zatem, że forma żelaznych elementów zamocowanych do szafy w pełni odpowiada ponadregionalnym trendom w kowalstwie gotyckim.

W świetle znanego dziś materiału zabytkowego najbliższe pokrewieństwa w strukturze stolarskiej i koncepcji reliefowej dekoracji ornamentalnej istnieją jednak w meblach z terenów alpejskich oraz z regionów podlegających tamtejszym wpływom, jak Małopolska i Śląsk[50]. Wynika to z typowego dla tych terenów zastępowania konstrukcji ramowo-płycinowej przez tradycyjne układy deskowe, czemu towarzyszy dominacja drewna iglastego, niekiedy wzbogacanego lipą (do obróbki snycerskiej) i węgierskim jesionem (na forniry)[51]. Meble alpejskie cechuje też bogactwo dekoracji ornamentalnej, skupionej głównie w rozbudowanych cokołach, fryzach i lizenach. Przyjmowała ona często wykwintne formy, stanowiące arcydzieła snycerki późnogotyckiej, jak na przykład szafa projektu Jörga Syrlina-starszego ze zbiorów Städtisches Museum w Ulm (1465)[52], oraz szafa ozdobiona herbem zakonu krzyżackiego, prze-

44 Np.: H. Pankofer, *Schlüssel und Schloß*, München: Callwey 1973, ilustr. na s. 46, 53.

45 *Die Bau- und Kunstdenkmäler Pomesaniens, 3. Kreis Stuhm (H. XIII der Gesamtreihe)*, bearb. von B. Schmid, Danzig: Verl. d. Provinzial-Verbandes von Westpreussen, 1909, s. 30, ilustr. 26.

46 *Katalog Zabytków Sztuki, Miasto Gdańsk*, cz. 1, *Główne miasto*, red. B. Roll, I. Strzelecka, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2006, s. 123, ilustr. 495.

47 *Katalog Zabytków Sztuki, Seria Nowa*, t. II, z. 1, *Braniewo, Frombork, Orneta i okolice*, dz. cyt., s. 148, il.. 493.

48 J. Obląk, *Gotyckie tabernakula*…, s. 239-240, il. 10.

49 *Die Bau- ..., 1. (Heft XIV der Gesamtreihe)*, il. 335.

50 Problem wpływu gotyckiego stolarstwa alpejskiego na stolarstwo polskie i śląskie omawia m.in.: T. Dobrowolski, *Ze studiów nad stolarstwem polskiem w epoce gotyku (zabytki Małopolski)*, Rzeczy Piękne, r. V, z. 6, 7, 8, 1925, s. 139, 149-151; A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Polskie rzemiosło*…, s. 234-235; J. Gostwicka, *Dawne meble*…, s. 15-16; B. Majewska-Maszkowska, *Rzemiosło*…, s. 512; F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, s. 129-130.

51 Zob. np.: A. Feulner, *Kunstgeschichte*…, s. 37-39; J. Setkowicz, *Zarys*…, s. 75-76; G. Schade, *Deutsche*…, s. 24; F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, s. 80.

52 Zob.: Erich Klatt, *Die Konstruktion alter Möbel. Form u. Technik im Wandel d. Stilarten. Truhen, Schränke, Kommoden, Betten, Tische u. Sitzmöbel in detaillierten Werkzeichn. Erg. durch 185 Lichtbilder von d. Romanik bis zum Biedermeier*, Stuttgart: J. Hoffmann, 1961, il. nienumerowana.

8. *Szafa zakrystyjna z kościoła farnego w Eferding, Górna Austria, 1516; zbiory Oberösterreichisches Landesmuseum w Linzu. Reprodukcja za: Franz Windisch-Graetz, „Möbel Europas. Von der Romanik bis zur Spätgotik", München 1982.*

chowywana przed wojną na zamku Tratzberg w Tyrolu (koniec XV wieku)[53]. Bliższa meblowi reszelskiemu pod względem rozmieszczenia reliefowej dekoracji ornamentalnej jest jednak szafa zakrystyjna z kościoła farnego w Eferding w Górnej Austrii (1516, **il. 8**). Dwie pary drzwi umieszczonych na dwóch kondygnacjach są w niej otoczone różnej szerokości ramami z głęboko ciętą, maswerkową dekoracją ornamentalną. Podobnie jak w warmińskim zabytku na poszczególnych odcinkach prezentuje ona różne wzory (zdublowane na równoległych listwach ujmujących obie pary drzwi). W bocznych, nieozdobionych częściach ram dostrzegalne są też liczne kołkowania. Znacznie skromniejszym meblem, w którym parę skrzydeł drzwiowych otoczono listwami o snycerskiej dekoracji maswerkowej, jest ścienna szafa zakrystyjna z kościoła w Kematen an dem Krems w Górnej Austrii (trzecia ćwierć XV wieku)[54]. Charakterystyczny płytki ornament jest tu bardzo podobny do dekoracji szafy reszelskiej, wpisując się jednocześnie w znamienną dla licznych, skromniejszych mebli alpejskich, technikę „płaskorytą" (niem. Flachschnitt)[55]. Warto nadmienić, że w meblach z tego regionu ową dekoracją pokrywano nie tylko cokoły i fryzy na frontach mebli, ale niekiedy całą frontową powierzchnię[56].

Powyższe rozwiązania konstrukcyjno-dekoracyjne wywarły wpływ na meblarstwo środkowoeuropejskie, czego dowodem jest niewielka szafa ścienna z Nagyszeben w Transylwanii, wykonana w tamtejszym środowisku niemieckich osadników prawdopodobnie w drugiej połowie XV wieku (**il. 9**)[57]. Jej drzwi, ozdobione reliefowym ostrołukiem i rozetami, otaczają listwy wypełnione snycerskimi ornamentami. Godna podkreślenia jest analogia wzoru zastosowanego w poziomych listwach szafki z dekoracją górnej poziomej listwy ramy szafy z Reszla (**il. 4c**); w pewnym stopniu odnosi się to również do dekoracji listew pionowych z mebla transylwańskiego, którą utworzono ze stykających się ciągów poprzedniego wzoru. Alpejskim wpływom wyraźnie

53 A. Feulner, *Kunstgeschichte*…, s. 51-52, il. 37.

54 F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, il. 257.

55 Zob. np.: O. v. Leixner, *Einführung*…, s. 76-77, il. 39-43; A. Feulner, *Kunstgeschichte*…, s. 39-40, il. 29, 39, 41-43 i in.; J. Setkowicz, *Zarys*.., s. 82, 90, il. 83-84; F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, s. 125, il. 228-230, 255--256, 266-269 i in.

56 Zob. np.: A. Feulner, *Kunstgeschichte*…, il. 29; F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, il. 229, 263, 265.

57 J. Kovalovszki, *Meubles gothiques et renaissance*, Budapest: Corvina Kiadó, 1981, s. 15, 32, il. 29.

ulega też tzw. *szafa Paszkowica* z Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, pierwotnie znajdująca się w archiwum tamtejszej katedry[58]. Obiekt ten wykonał w 1455 roku najpewniej lokalny warsztat sumptem wymienionego kanonika, co upamiętniono inskrypcją i herbem na froncie mebla. Zbudowano go z dębowych desek łączonych stykowo i wzmocnionych długimi „opaskami" żelaznych zawiasów. Jego surową bryłę skontrastowano z uwydatnionym cokołem i fryzem, które pokrywają snycerskie i polichromowane ornamenty. Składają się one głównie z rybich pęcherzy i trójliści, uzupełnionych ostrołukami oraz inskrypcją o teksturowym, ozdobnym kroju liter, wzbogaconą herbem. Koncepcja płytkiego, „płaskorytego" reliefu, ukazującego floralne lub maswerkowe wzory, wyróżnia też wiele zabytków małopolskich – lub przynajmniej wiązanych z wytwórczością tego regionu – z XV i/lub początku XVI wieku. Należą do nich np. stalle mniejsze i większe z katedry w Tarnowie, stalle w kościele parafialnym w Bieczu oraz w kościele parafialnym w Zbyszycach, których zaplecki pokrywają m.in. charakterystycznie spłaszczone i nieoprofilowane ornamenty reliefowe[59]. Przypuszczalnie świeckim meblem jest skrzynia z Woli Radziszowskiej, wykonana pod koniec XV wieku[60]. W jej prostej konstrukcji odznacza się cokół z dekoracyjnym wycięciem pośrodku frontu i boków, który pokryto reliefowym ornamentem floralnym, o nieoprofilowanych konturach motywów i płytkim, spłaszczonym tle. Z kolei w trzech stołach typu skrzyniowego z około 1500 roku, wykonanych prawdopodobnie w Polsce lub na Śląsku, reliefowa, spłaszczona dekoracja ornamentalna pokrywa listwy obudowujące centralną, skrzyniową przestrzeń pod blatem[61].

9. *Szafa ścienna z Nagyszeben w Transylwanii, druga połowa XV wieku. Reprodukcja za: J. Kovalovszki, „Meubles gothiques et renaissance", Budapest 1981.*

Z zaprezentowanej charakterystyki wyłania się zatem wniosek o reszelskiej szafie jako ewenemencie na tle meblarstwa pruskiego epoki gotyku, zarówno pod względem konstrukcyjnym jak też dekoracyjnym. W dorobku regionalnej stolarki od XIV do początku XVI wieku uchwytne są jedynie pojedyncze dzieła wykazujące podobieństwo w zakresie techniki i formy dekoracji.

58 J. Pater, *Almaria kanonika Paszkowicza* [w:] *Ornamenta Silesiae. Tysiąc lat rzemiosła artystycznego na Śląsku*, red. M. Starzewska, Wrocław: Muzeum Narodowe, 2000, kat./il. 63 (tamże wybór wcześniejszej literatury); F. Windisch-Graetz, *Möbel*…, s.130, il. 252-254; J. Samek, *Polskie*…, s. 140, il. 101-102.

59 Zob. np.: T. Dobrowolski, *Ze studiów*…, s. 144-151, il. 5-10; J. Samek, *Polskie*…, s. 270, il. 192.

60 Zob. np.: J. Gostwicka, *Dawne meble*…, s. 15, il. 20-21; J. Setkowicz, *Zarys*…, s. 284-285, il. 302; J. Samek, *Polskie*…, s. 270, il. 193.

61 Zob. np.: J. Gostwicka, *Dawne meble*…, s. 15, il. 26-28.

Decydującą rolę odgrywają wśród nich relikty stall kanonickich z kolegiaty w Dobrym Mieście, wykonane w 1398 roku. Zachowane elementy tego dzieła pozwalają na stwierdzenie, że wykonano je w całości, bądź w znacznej części, z dębu, zaś dekorację oparto na długich pasach ornamentalnych, prezentujących różne warianty wzoru maswerkowego. Technikę wykonania stall oparto głównie na płytkim reliefie z nieoprofilowanymi krawędziami motywów dekoracyjnych oraz płaskim tłem. O tym, że zastosowany w szafie sposób zdobienia drzwi nie był w regionie wyjątkiem, świadczą zaś niezachowane drzwi z kościoła w Ostaszewie. W standardy gotyckiej produkcji kowalsko-ślusarskiej wpisują się wszystkie zachowane elementy żelazne mebla.

Należy podkreślić, że reszelska szafa i dobromiejskie stalle nie doczekały się dotąd pogłębionej analizy ze strony badaczy gotyckiego stolarstwa i meblarstwa, co przyczyniło się do zubożenia i zniekształcenia obrazu tych dziedzin rzemiosła artystycznego w Prusach. Już pobieżny ogląd obu realizacji dowodzi bowiem ich odosobnionego miejsca na tle pozostałych wyrobów stolarskich w regionie. W przypadku użytkowych mebli ich wyróżnikiem było zastosowanie konstrukcji ramowo-płycinowej z relatywnie skromną dekoracją, koncentrującą się niemal zawsze w polach płycin, natomiast w przypadku stall oraz obiektów podobnego typu – bogata dekoracja snycerska, oparta na plastycznej formie i ikonograficznym urozmaiceniu. Dzieła z Reszla i Dobrego Miasta reprezentują zaś osobny nurt w tutejszej stolarce, odznaczający się supremacją długich i wąskich pasów ornamentalnych, opracowanych w technice płaskiego reliefu i ukazujących różne warianty ornamentu maswerkowego. O ile z zachowanych reliktów stall trudno jest wyciągać dalej idące wnioski dotyczące rozmieszczenia zdobień, to stan szafy dowodzi ich skoncentrowania we frontowych ramach konstrukcyjnych, co stanowi przeciwieństwo formuły dominującej w meblarstwie pruskim. Dekoracja szafy wykazuje pokrewieństwo formalno-techniczne ze stolarstwem regionów znajdujących się w orbicie wpływów alpejskich, jak Małopolska i Śląsk. Tym samym jest najdalej na północ wysuniętym dziełem ogniskującymi te wpływy, co ujawnia się na trzech płaszczyznach:

– konstrukcji deskowej, która w drugiej połowie XV wieku była anachronizmem w Prusach (w tym zwłaszcza w artystycznie dominującym ośrodku gdańskim) jednocześnie będąc nadal rozpowszechnioną w krajach alpejskich, a także w Małopolsce;
– zaakcentowaniu poziomych i pionowych podziałów w strukturze szafy poprzez listwy ram konstrukcyjnych pokryte dekoracją ornamentalną; odpowiada to formułom znamiennym dla południowo niemieckich szaf w typie *Kasten* (*Kalten*) oraz innych rodzajów tamtejszych mebli;
– opracowaniu dekoracji ornamentalnej w technice płaskiego reliefu (*Flachtwerk*, „dekoracja płaskoryta") z nieoprofilowanymi krawędziami ornamentu i ujednoliconym tłem; odpowiada to technice stosowanej na pokaźnym obszarze alpejskim i środkowoeuropejskim, z Małopolską włącznie.

Mimo zaakcentowanych pokrewieństw z dziełami stolarstwa alpejskiego oraz regionów będących pod alpejskim wpływem podkreślić należy wykonanie szafy w dębinie typowej dla mebli północnoeuropejskich. Ponadto odosobniona konstrukcja odchylanych drzwi szafy przekształcających się w blat użytkowy ma swój odpowiednik w typowych dla tego regionu meblach *Schenkschywe*. Okoliczności te skłaniają do uznania reszelkiej szafy za dzieło późnogotyckiego meblarstwa pruskiego drugiej połowy XV wieku, w którym syntetyzuje się tradycja stolarstwa północnoeuropejskiego z tradycją alpejską. Pierwsza z nich sprowadza się głównie do użycia drewna dębowego, jak również charakterystycznego rozwiązania funkcjonalnego drzwi przekształcanych w blat pisarski, oraz dekoracji frontu naśladującej rozwiązania ramowo-płycinowe. Drugi opiera się na anachronicznej konstrukcji deskowej oraz skoncentrowaniu reliefowej dekoracji ornamentalnej wyłącznie w listwach ram. Pod względem dekoracyjnym dzieło to, wraz z fragmentarycznie zachowanymi stallami z kościoła w Dobrym Mieście, wyraźnie wyodrębnia się na tle dotąd poznanego, gotyckiego stolarstwa pruskiego. Budowa i układ funkcjonalny szafy czynią z niej zaś dzieło unikatowe w skali europejskiej.

Jego znaczenie historyczne potęguje fakt zachowania się także części ksiąg średniowiecznych, należących do parafii reszelskiej, które wedle znacznego prawdopodobieństwa przechowywane były przez kilkaset lat we wnętrzu mebla. W niemal doskonałym stanie zachowało się też pomieszczenie kościelnej *librarii*, w którym stała szafa, zaadoptowane obecnie do zupełnie innych, niż pierwotne, celów. Podjęcie idei restytucji biblioteki, co polegałoby na ponownym scaleniu pierwotnego i zachowanego do dziś wyposażenia *librarii* w jej wnętrzu, pozwoliłoby na odtworzenie średniowiecznej biblioteki kościelnej. W takim kształcie reszelska placówka stałaby się unikatowym obiektem tego typu w Polsce i jednym z niewielu w Europie.

Arkadiusz Wagner

dr Arkadiusz Wagner, leśnik, historyk sztuki, bibliolog; pracownik naukowy w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii UMK w Toruniu, gdzie specjalizuje się w zagadnieniach historii i sztuki książki, w tym zwłaszcza dawnego introligatorstwa i grafiki książkowej. W przeszłości zajmował się barokową rzeźbą warmińską (m.in. książkowa monografia warsztatu Chrystiana Bernarda Schmidta w Reszlu). Obecnie finalizuje prace nad książką habilitacyjną poświęconą dziejom polskiego supereksliibrisu od średniowiecza do połowy XVII wieku; prywatnie kolekcjoner-bibliofil.